

ФОРМУВАННЯ ОРНАМЕНТАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ТКАЦТВІ

Анотація. Розглядаються історико-етнічні аспекти формування орнаментальних традицій в українському народному ткацтві.

Ключові слова: народне ткацтво, композиція орнаменту, орнаментальні мотиви, колористичне рішення.

Аннотация. Рассматриваются историко-этнические аспекты формирования орнаментальных традиций в украинском народном ткачестве.

Ключевые слова: народное ткачество, композиция орнамента, орнаментальные мотивы, колористическое решение.

Annotation. Are considered istoriko-etnicheskje aspects of formation of ornamental traditions in the Ukrainian national weaving.

Keywords: national weaving, an ornament composition, ornamental motives, colouristic decision.

Постановка проблеми. Історичні відомості про становлення національного декоративного мистецтва як яскравого і самобутнього явища є безцінними. Вони свідчать про високий рівень культури побуту українського народу, сформовані та розвинуті традиції прикрашання виробів ужиткового призначення, зокрема, тканин та килимів. Українське ткацтво пройшло довгий і складний шлях розвитку, в процесі якого накопичувалися і закріплювалися досягнення, досвід та майстерність багатьох поколінь народних майстрів. На особливу увагу заслуговує питання формування традицій в орнаментатії та колористичні українських тканин та килимів.

Виклад основного матеріалу. Українське народне ткацтво як культурно-мистецьке явище уявляє собою проблему, вже понад століття досліджувану етнографами та мистецтвознавцями. Серед них – П.Чубинський, Г.Купчанко, Я.Головацький, Ф.Волков, В.Білецька, Г.Маслова, С.Сидорович, Р.Захарчук-Чугай, О.Найден, Є.Антонович, Т.Ніколаєва, О.Косміна та ін. Зважаючи на те значення, якого надається вивченню національних мистецьких традицій в системі мистецької, мистецько-педагогічної та загальної освіти, подальші дослідження в галузі художнього ткацтва, видаються своєчасними і необхідними.

У одному зі своїх значень, термін «орнамент» використовується стосовно прикрашально-образотворювальних зображень у вигляді ритмічно повторених геометричних, рослинних або тваринних елементів. Техніки виконання орнаментів досить розгалужені, особливо в народному прикладному і декоративно-прикладному мистецтві: розпис, різьблення, вишивка, ткацтво тощо. Чисельні приклади ритмічно повторюваних елементів людина завжди знаходила в природі: в забарвленні пір'я тварин, птахів; в побудові колосся зернових, ягід та фруктів; в квітах, листі; у характері руху

морських хвиль, небесних хмар та ін. Вшановуючи сили природи, люди змальовували їх по-різному. Так, із сонцем були пов'язані символічні кола та розетки, ромби та квадрати. Донині тривають суперечки стосовно походження символу «ромб» та його розгалужень. Найпростішою його формою був квадрат, поставлений на кут, іноді ромби бували витягнутими в горизонтальному або вертикальному напрямку. В.Щербаківський у науковій праці «Українське мистецтво» наголошує на трипільському походженні цього символу та доводить переваги образотворювальних якостей українських килимів щодо використання різновидів форми «ромб». Виділяються й зірко - та хрестоподібні мотиви. У цілому мотиви ромба, хреста, свастики, восьмипелюсткової розетки належать до найдавніших в орнаментиці — не тільки українців, а й багатьох інших народів світу. Будь-якому народові, в тому разі і українському, була притаманна і своя, типова етнічна орнаментика, обумовлена географічними, кліматичними чинниками, наявністю певних характерних видів рослин, птахів та звірів, особливостями ментальних уявлень про світ [3].

Етнограф В.Косаківський посилається на думку В.Данченка, що «при переході від розвинутого неоліту до пізнього в буго-дністровському міжріччі на основі вдосконалення техніки плетіння виникає прядіння рослинних волокон» [1, с.46]. Непрямим свідченням переходу звичайного плетіння в ткацтво є використання як домішок до глиняної маси в кераміці самчинецької та савранської фаз буго-дністровської культури (кінець У-початок IV тис. до н.е.) волокон конопель, кропиви та ін.

Як зазначає С.Сидорович, на території України у курганних похованнях вже періоду Трипільської культури знайдено значну кількість ткацького знаряддя для прядіння волокон, кручення шнурів; деякі деталі первісних ткацьких верстатів, глиняні прясельця для веретен тощо [6]. Ці знахідки свідчать про те, що вже в III-II тис. до н. е. на східнослов'янських землях виробляли текстильні волокна, а ткацтво було домашнім виробництвом, яке забезпечувало утилітарні та естетичні потреби кожної сім'ї. Багатовікові повторення в тканих виробках схем, мотивів, образів, форм породжували художні традиції і передавалися з покоління у покоління.

Характер композиції в народному ткацтві завжди обумовлювався способом планування орнаментального поля; побудовою орнаментальних мотивів; колористичним рішенням. Одним з основних принципів, яким керувались народні майстри, створюючи композицію орнаменту на тканині, було логічне ув'язування орнаменту з площинним характером орнаментального поля тканини, її формою і розмірами, властивостями матеріалу і особливостями техніки. Майстри подавали орнамент в тісному зв'язку з практичним призначенням тканини. Наочно це прослідковується в орнаментативній тканині жіночого поясного одягу: запасок, опинок, літників, бурок, андараків, фартухів, жіночих та чоловічих тканих поясів, торб, залавників та, власне, килимів.

Загалом для українського народного мистецтва характерні геометричні та рослинні мотиви орнаменту. Розвиток орнаментального малюнка від елементарних форм до більш складних в історичному і територіальному відношенні простежується з півночі на південь. На півночі побутував найдавніший монохромний геометричний орнамент. На Південно-Західному Поділлі та в Карпатах (у гуцулів) геометричні мотиви ускладнювалися завдяки як графічній побудові, так і поліхромії. Рослинні мотиви, поширені на Середній Наддніпрянщині, а також на Лемківщині, вирізняються композиційною побудовою, технікою виконання, колоритом.

Орнаментальні мотиви, які склалися протягом століть, були відзеркаленням оточуючого світу. Про це свідчать народні назви елементів геометричного і рослинного орнаменту: сонечка, оленячі ріжки, жаб'ячі очі, жучки, зозулі, грабельки, гребінки, дубові листочки, огірочки, жолудь, хмелик, ведмежа лапа, човник, зірочка, рожа, кружки, віконця, церковця та ін.

Мистецтвознавець О.Найден вказує популярність ідеї Світового дерева, як певної організації простору та осмислення цілісності макромікросмічного середовища, що є основною в народному мистецтві. Автор вважає, що «одним з початкових орнаментальних мотивів, здається, був спрощений та стилізований образ-знак Світового дерева» [2, с.37]. У образотворчому фольклорі слов'ян XIX-XX ст. він, дещо втративши свою космологічну ідею, зберігся лише у фрагментарному вигляді – це квіти, «вазони», деякі зображення птахів і тварин у розписах та тканинах. Орнаментальні мотиви рослинно-флористичних форм, набрані з узагальнених зображень квітучих дерев, вазонів з квітами, гілочок у глечиках, групуються в основному, трьома рядами на спільному фоні. Організуючу роль у композиції орнаменту центрального поля виконує середній рядок, що простягається по головній вертикалі килима. Бічні рядки викладаються симетрично по обох сторонах. Композиція замкнена каймою з чотирьох сторін. Короткі сторони килима акцентуються також кількома різноколірними безузорними смугами.

Побутуючи протягом багатьох сторіч як тканина щоденного, святкового вжитку та обрядового призначення, саме килими відображають все краще, що створив народ у галузі декоративного ткацтва.

Найпоширенішим мотивом в текстильному орнаменті є пряма смуга. Вона утворюється кольоровою ниткою піткання, рідше – нитками основи за допомогою ткацького човника. Залежно від способу переплетіння з нитками основи, смуга вимальовується на полі тканини у вигляді суцільного кольорового пояса або стовпчиків. Ці найпростіші за своєю формою мотиви – лінія і стовпчик – дають невичерпну кількість можливих композиційних рішень орнаменту. Серед мотивів геометричного рисунку вирізняються мотиви, що при більшому узагальненні нагадують геометричні фігури прямих і косих чотирикутників, трикутників, ромбів. Такі форми

пов'язані з самою специфікою техніки ткання ручного перебору, „перетину” і ткання „під дошку” (узорне ткання).

Для килимів західних областей України типовим є орнамент, побудований за схемою смуг. Інший тип становлять композиції, у яких орнаментальні смуги розташовуються по полю килима як пряма чи коса сітка. Третій тип складають центричні композиції, де елементи орнаменту групуються довкола центру а композиційна дія набуває руху від нього у різні боки. Орнаментальні смуги (рядки) будуються з однорідних або з двох - трьох різних мотивів так, що один мотив заповнює один рядок, а другий - інший. Вони чергуються у рядках вільно або зубцями входять одним мотивом в другий і пов'язуються між собою. Суть такого орнаменту полягає в можливості безкінечно продовжувати по горизонталі і вертикалі килима без побоювання порушити композицію.

В окрему групу входять килими, поле яких поділено поперечними поясами на ряд прямокутних чи квадратних ділянок, що мають відмінний за кольором фон та заповнені різними за масштабом мотивами. Спільною рисою для усіх згаданих варіантів смугастого килима є те, що їх орнамент орієнтований завжди паралельно до ниток піткання. Побудова окремих мотивів і орнаментів в цілому зберігає статичний характер. Іншу групу килимів смугастого типу складають килими з орнаментом, орієнтованим за поздовжньою віссю. Такий орнамент розвивається зубчастими або хвилястими смугами. При симетричному зустрічному компонованні вони утворюють на тій же осі килима новий мотив у вигляді ромбоподібних фігур.

Залежно від способу чергування мотивів орнаменту клітчастої будови зустрічаються такі варіанти: все поле килима заповнюється однорідними за формою і змістом мотивами; поле килима заповнюється двома різними щодо рисунку і змісту, але рівними щодо розміру площини мотивами з тим, що в першій горизонталі повторюється тільки один з мотивів, а в другій - тільки другий мотив; у кожній горизонталі повторюється два чи більше мотивів. Кількість повторів може бути парна або непарна. При непарних повтореннях один з мотивів виділяється іноді як центр, а інші розташовується по його сторонах, симетрично - в такому випадку композиція набуває центрального характеру. Окремі мотиви можуть чергуватися правильними горизонтальними рядками або в шаховому порядку. Орнамент клітчастого варіанту характерний для килимків Волинської та Тернопільської областей. Але на перших переважають геометричні, а на других - рослинні форми.

Аналіз орнаментальних форм дає можливість виявити типові для українського орнаменту. Про походження окремих мотивів говорить їх назва. Деякі з них - „оленячі роги”, „жаб'ячі очі”, „гадючі жили”, „жучки”, „зозулі” - відомі в орнаменті старовинних виробів і стосуються явищ, запозичених з тваринного світу. Інші назви - „рискалики”, „грабельки”, „ла-

нціожки" – вказують на те, що в орнаменті знаходили відображення знаряддя праці та інші предмети щоденного побуту. [4; 5].

Найчисельнішу групу в текстильному орнаменті становлять рослинні мотиви („дубові" й „кленові" листочки, „жолуді", „хмелик", „виноградки", „яблучка" та ін.).

У „закладному" тканні суттєвим елементом рослинного орнаменту є мотив „квітки". Він виступає самостійно як повністю розкрита квітка чи пуп'янок або в поєднанні з іншими елементами рослини у вигляді галузки, китиці, вінка-гірлянди, квітучого вазону чи деревця. Форму квітки відображають завжди площинно, без перспективних скорочень і відтінення. На одному стеблі часто зустрічаються різні квіти, причому, одні подаються в горизонтальному або бічному розрізі, інші – у вертикальному. Це й мотиви хрестоподібних фігур, шести або восьмикутних зірок і розеток, що виступають під назвою „рожі". При поєднанні з іншими елементами рослинних форм, вони втрачають свою правильну геометричну форму, їх рисунок набуває більш м'яких ліній, розчленовується, збагачується додатковими проміжними елементами, які нагадують пелюстки квітів. Мотив „яблучка" виступає у вигляді однієї кульки, що нижньою частиною прилягає до двох листочків. Використовують при цьому переважно три кольори – червоний, жовтий і синьо-зелений. Форма листків у народному текстильному орнаменті далека від реальної. Вони невеликі, спрощені, круглої або овальної форми з гладким або зубчастим контуром, без черенків, прирослі до стебла чи галузки. Колір їх частіше несприродний.

Образи тваринного світу обмежуються в народному текстильному орнаменті формами, що передають здебільшого відображення птахів – зозулі, качки, півня. Вони виступають у спрощеній, схематизованій формі як самостійне зображення або поєднуються з рослинними мотивами. Як правило, такі мотиви статичні, повернуті парами один до одного чи до центрального «дерева». Зображення постатей людей не є типовими для української народної орнаментики. Але деінде вони зустрічаються у вигляді жіночих фігурок, що мають назву „чоловічки" або „лялечки"[3]. Вони не пов'язані композиційно або тематично з орнаментом килима і розміщені переважно на повздовжній стороні килима, в центрі або на нижній частині.

Важливе значення при вирішенні композиції орнаменту має його колористичне рішення. Підбір кольорів, зіставлення в орнаменті контрастних і доповнюючих кольорів, розбивання більших форм на дрібні кольорові ділянки, асиметричний розподіл колірних плям, сміливе акцентування в композиції одного провідного кольору – усі ці засоби вправно використовували народні майстри, досягаючи особливої декоративності тканини. Орнамент народного текстилю характерний яскравим, але гармонійним колоритом. Така гама кольорів давніх тканин зумовлена вживанням рослинних барвників, які давала місцева флора. Дотримуючись колірної гами та кількості кольорів, народні ткачі відходили від натуралістичного забар-

влення мотиву. Колорит збагачувався й за рахунок двотонового забарвлення окремих елементів мотиву. Як вже було зазначено, фон міг зберігати колір натуральної пряжі (конопель, вовни).

Висновки. Розроблені народними майстрами принципи художнього оформлення тканини і на сьогодні не втратили своєї цінності. Пам'ятки народного ткацтва є джерелом, до якого звертаються у своїх творчих пошуках і сучасні килимарі, майстри декоративно-прикладної галузі в царині образотворчості.

Розглянутий нами матеріал є складовою дослідження художніх традицій народної творчості як культурного та мистецького першоджерела сучасного декоративно-прикладного мистецтва. Актуальність проблеми для системи художньо-педагогічної освіти передбачає продовження дослідження, а отримані результати – перевірки і впровадження у навчальний процес.

Список використаних джерел

1. Косаківський В. Ткацтво на Вінниччині / В. Косаківський // Народне мистецтво. – К., 2002. – № 3-4. – С. 46-49
2. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К.: Балтія – Друк, 2008. – Т. I: Лісо-стен. Стен. – 160 с.; іл.
3. Манучарова Н. Д. Українське народне мистецтво. Тканини та вишивка / Н. Д. Манучарова. – К.: Музвидан УРСР, 1960. – 173 с.
4. Матейко К. І. Народні промисли України. / К. І. Матейко. – К., 1979.
5. Найден О. О. «Базарні килимки»: Образ-ідеограма Світового дерева / О. О. Найден // Народне мистецтво. – К., 2001. – № 1. – С. 36-38.
6. Сидорович С. Художня тканина західних областей УРСР / С. Сидорович. – К.: Наукова думка, 1979. – 153 с.
7. Художня культура України: [навч.-метод. посіб.] / [Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська та ін.]; за заг. ред. Л. М. Масол. – К.: «Вища школа», 2006. – 239 с.

Зенькович Ю.О.
Криворізький державний
педагогічний університет

ЗМІСТОВНИЙ АНАЛІЗ ЦІНІСНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті подається змістовий аналіз ціннісних компетенцій майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. Подається аналіз понять компетенції, компетентність.

Ключові слова: компетентність, ключові компетенції, ціннісні компетенції.

Аннотация. В статье дается содержательный анализ ценностных компетенций будущих учителей изобразительного искусства. Дается анализ понятий компетенция, компетентность.

Ключевые слова: компетентность, ключевые компетенции, ценностные компетенции.

Annotation. The article offers contentual analysis of future art teachers' value competencies. The analysis of notions competencies and competence is given.

Keywords: competence, jurisdictions, valued jurisdictions.

Постановка проблеми. Висунення на перший план проблеми загальнолюдських цінностей свідчить про величезні перетворення в житті сучасної людини. Особистість, що має самоповагу, визнається найголовнішою цінністю суспільства. Вона має набагато більшу потенційну актив-